

ANNA SŁUPIANEK
Uniwersytet Jagielloński

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY W ZARZĄDZANIU I OCHRONIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO INDIAN AMERYKI PÓŁNOCNEJ NA PRZYKŁADZIE POŁUDNIOWEGO ZACHODU STANÓW ZJEDNOCZONYCH

Streszczenie: Sposób zarządzania i ochrony dziedzictwa kulturowego Indian Ameryki Północnej jest jednym z najbardziej kontrowersyjnych tematów będącym nie raz w historii badań nad kulturami prekolumbijskimi głównym powodem konfliktów pomiędzy naukowcami a współczesnymi społecznościami indiańskimi. Mówiąc o dziedzictwie kulturowym Indian, należy pamiętać, że nie są to wyłącznie naczynia ceramiczne, narzędzia krzemienne, pozostałości architektury czy przedmioty wykonane z materiałów organicznych. Należy do niego również tzw. kultura duchowa, do której możemy zaliczyć obrzędy i rytuały po dziś dzień odprawiane przez współczesne społeczności indiańskie, jak również przedmioty o przeznaczeniu ceremonialnym oraz pochówki przodków współczesnych Indian, nad którymi badania są jednym z najbardziej drażliwych tematów zarówno w świecie nauki, jak i przede wszystkim dla samych Indian.

Konflikty pomiędzy badaczami i Indianami oraz różnice zdań najczęściej wynikały z powodu odmiennego postrzegania wymienianego wcześniej dziedzictwa przez obie z tych grup. Obie z nich dążyły do ochrony owego dziedzictwa, ale obie na swój indywidualny sposób, często niezrozumiały dla tej drugiej strony sporu.

Pierwszymi próbami załagodzenia konfliktów było uchwalanie ustaw ściśle określających, czym jest dziedzictwo kulturowe, jak należy je chronić i jak zapobiegać jego zniszczeniu. Szybko okazało się jednak, że pomimo iż uchwalane ustawy dają bardzo ważną podstawę prawną do ochrony zabytków, należy podjąć realne działania, które zapoczątkują dialog pomiędzy światem nauki i światem indiańskiej tradycji.

Artykuł ten ma na celu przedstawienie głównych problemów związanych z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym Indian Ameryki Północnej oraz przesłedzenie historii rozwoju relacji badaczy ze społecznościami indiańskimi aż do czasów współczesnych.

Słowa kluczowe: dziedzictwo, Indianie, NAGPRA, kultura Pueblo, Południowy Zachód

WSTĘP

Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego czy archeologicznego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej ma zupełnie odmienny charakter niż np.

w krajach europejskich. Nie ma tam np. zabytkowych katedr czy zamków z okresu średniowiecza tak dobrze znanych z terenów Europy, a sama historia tzw. „białego człowieka” na kontynencie amerykańskim jest stosunkowo krótka. Okres kolonialny nie jest początkiem historii tej części świata, jest jedynie jednym z jej elementów. Należy bowiem pamiętać, że na długo przed przybyciem Europejczyków na obszar tzw. Nowego Świata na tych terenach rozwijały się liczne kultury indiańskie, których kultura materialna przetrwała do współczesnych czasów, natomiast ich potomkowie po dziś dzień dbają o odziedziczoną spuściznę swoich przodków.

Mówiąc o dziedzictwie kulturowym Indian Ameryki Północnej, w pierwszej kolejności należałoby sobie zadać pytanie, czym jest owe dziedzictwo? Odpowiadając na to pytanie, nie można ograniczyć się wyłącznie do kultury materialnej, jaką są naczynia ceramiczne, narzędzia wykonane z krzemienia czy również fragmentarycznie zachowana architektura oraz sztuka naskalna. Drugim rodzajem dziedzictwa indiańskiego, często pomijanym, jest tradycja ustna oraz tzw. kultura duchowa, do której można zaliczyć tradycyjne obrzędy, rytuały oraz pośrednio przedmioty wykorzystywane wyłącznie w trakcie ceremonii, mające charakter religijny. Należy jednak pamiętać, że do dziedzictwa kulturowego czy też archeologicznego Indian należą również pochówki ich przodków, nad którymi badania w ostatnich latach stały się jednym z najbardziej drażliwych tematów zarówno w świecie nauki, jak również dla samych Indian.

Wszystkie wymienione elementy zaliczane są do dziedzictwa kulturowego Indian, są one nieodłączną częścią historii każdego z plemion indiańskich i jak każde dziedzictwo kulturowe wymagają ochrony oraz odpowiedniego i odpowiedzialnego zagospodarowania. Na przestrzeni wielu lat badań nad kulturą indiańską znane są liczne przykłady ukazujące, że jednak nie zawsze ochrona zabytków była stawiana na pierwszym miejscu, natomiast kwestia zarządzania omawianym dziedzictwem kulturowym była odmiennie postrzegana zarówno przez badaczy, jak i przez samych Indian.

Artykuł ten ma na celu zaprezentowanie podstawowych problemów i dylematów związanych z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym Indian Ameryki Północnej, prześledzić genezę tego problemu, jak również zwrócić uwagę na współczesne problemy w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym wspomnianych społeczności, z jakimi borykają się zarówno sami Indianie, jak i m.in. archeolodzy.

POŁUDNIOWY ZACHÓD STANÓW ZJEDNOCZONYCH – KOLEBKA KULTURY PUEBLO

Terminem Południowego Zachodu Stanów Zjednoczonych określany jest rozległy obszar, do którego zaliczane są stany Kolorado, Arizona, Nowy Meksyk, Utah, południowy fragment Newady i Kalifornii oraz północna część meksykańskich

stanów Sonora i Chihuahua¹. Przeważającym krajobrazem tych terenów są głębokie kaniony i płaskowyże skąpo pokryte dziką roślinnością oraz wzniesienia i góry będące ważnym elementem tzw. świętego krajobrazu dla żyjących tu niegdyś kultur indiańskich. Klimat tego regionu w czasach prekolumbijskich, jak również obecnie, był bardzo wymagający, wysokie temperatury latem i mroźne zimy znacznie utrudniały uprawę roli przez społeczności zamieszkujące te tereny. Najczęściej spotykaną dziką roślinnością są liczne gatunki traw, kaktusy, bylica, juka, agawa oraz sosna i jałowiec. Wykorzystywane były one przez lokalne społeczności indiańskie w różnych dziedzinach życia, m.in. w budownictwie, do wyplatania koszy i elementów stroju oraz do produkcji przedmiotów codziennego użytku².

Pomimo wymagających warunków klimatycznych na opisywanym terenie doszło do rozwoju kultur rolniczych, takich jak Hohokam, Pueblo i Mogollon. Jedną z najlepiej przebadanych kultur będącą zarazem najlepszym przykładem zasiedlenia terytorialnej i ciągłości kulturowej jest kultura Pueblo. Zajmowała ona teren północno-wschodniej Arizony, północny i środkowy Nowy Meksyk, południowo-wschodnie Utah oraz południowo-zachodnie Kolorado³.

Ludność opisywanej kultury rozwijała się na wspomnianym terenie już w okresie Wyplataczy Koszyków, gdzie charakterystycznym dla nich typem domostwa były półziemianki, następnie od okresu Pueblo I ludność ta zaczyna wznosić domostwa naziemne, najpierw parterowe, a następnie piętrowe. Najbardziej charakterystyczny czy też spektakularny rodzaj zabudowy pojawia się jednak w okresie Pueblo III w regionie Mesa Verde, gdy społeczności kultury Pueblo przenoszą się w miejsca o charakterze defensywnym, o utrudnionym dostępie. W tym okresie domostwa wznoszone są w niszach skalnych, alkowach, na samych krawędziach kanionów⁴. Wyznacznikiem kulturowym w przypadku opisywanych społeczności nie była wyłącznie architektura, ale również narzędzia krzemienne, ceramika, tzw. *corrugated*, oraz malowana czarno na białym, wykonywali oni również liczne przedmioty z materiałów organicznych, jak kosze czy sandały, których pozostałości możemy obecnie znajdować na stanowiskach archeologicznych. Zachowanie się materiałów organicznych do czasów współczesnych możliwe było dzięki suchemu klimatowi tego regionu.

Kultura Pueblo rozwija się po dziś dzień, potomkowie prekolumbijskich społeczności Pueblo nadal kultywują i pielęgnują tradycję przekazywaną przez swoich przodków z pokolenia na pokolenie. Część z konserwatywnych grup kultury Pueblo, np. Indianie Hopi czy Zuni, żyją w rezerwach nadal, wznosząc swoje domostwa z bloków piaskowca i z drewna, zlokalizowane dookoła placów, a najważniejszym miejscem w osadzie jest tzw. budynek typu *kiva* – okrągłe pomieszczenie zagłębione

¹ S. Plog 1997, s. 13.

² W.W. Dunmire, G.D. Tierney 1995, s. 54–72.

³ Ibidem, s. 78.

⁴ P. Nabokov, R. Easton 1989, s. 356–363.

w ziemi służące do odprawiania ceremonii. Obecnie wśród badaczy współczesna faza rozwoju kultury Pueblo nazywana jest okresem Pueblo V. Kultura ta jest jednym z najlepszych i najciekawszych przykładów przetrwania tradycji ustnej oraz licznych zwyczajów, świadczy to o mocnym przywiązaniu do swojej tradycji, pielęgnowaniu pamięci o przodkach i silnym poczuciu swojego pochodzenia. Dlatego też zajmując się studiami nad prekolumbijską kulturą Pueblo, należy pamiętać, że są to badania dotyczące ciągle żyjącego i rozwijającego się społeczeństwa⁵.

PRZED KIM CHRONIĆ DZIEDZICTWO KULTUROWE? – GENEZA PROBLEMU

Wzmózione zainteresowanie w środowisku naukowym kulturami indiańskimi przypada na przełom XIX i XX w. W tym okresie mają miejsce pierwsze badania nad kulturami zamieszkującymi tereny Południowego Zachodu USA, w tym również nad kulturą Pueblo, która ze względu na swoją ciągłość rozwoju była bardzo dobrym źródłem informacji⁶.

Początkowo relacje pomiędzy przedmiotem badań, jakim byli Indianie, a samymi badaczami były dość dobre. Wydaje się, że Indianie byli przychylni badaniom naukowców, mogli oni obserwować zarówno życie codzienne danych społeczności, jak również niekiedy byli zapraszani do udziału w różnego rodzaju ceremoniach. Z czasem jednak relacje te uległy znacznemu pogorszeniu. Badacze zaczęli bardzo przedmiotowo traktować Indian, głównie jako swój obiekt badań, źródło informacji. W takiej sytuacji Indianie zaczęli oddalać się od świata nauki i być wrogo nastawieni do badaczy. Zaczęli walczyć o swoje prawa, natomiast jednym z głównych tematów sporów stało się prowadzenie badań archeologicznych na cmentarzyskach indiańskich oraz pozyskiwanie na drodze badań zabytków archeologicznych, które w oczach Indian powinny być przekazywane im jako potomkom kultur prekolumbijskich, a nie być przechowywane w muzeach.

Indianie, chcąc walczyć o swoje prawa i jednocześnie zwrócić uwagę rządu oraz społeczeństwa na problemy związane z poszanowaniem ich dziedzictwa kulturowego, na terenie niemal całych Stanów Zjednoczonych podejmowali głośne protesty, takie jak ten zorganizowany pod Wounded Knee. Jeden z największych i chyba najgłośniejszych sporów pomiędzy światem nauki a Indianami związany jest z tzw. człowiekiem z Kennewick⁷.

Na przestrzeni wielu lat sporów pojawiały się coraz to nowe problemy, dylematy i dyskusje. Największe z nich dotyczyły badań prowadzonych na cmentarzyskach

⁵ R. Benedict 2011, s. 139–219.

⁶ A.S. Downer 1997, s. 23–34.

⁷ R. Palonka 2006, s. 90.

indiańskich oraz kwestii, co należy zrobić z zabytkami pozyskanymi w trakcie takich badań. Według archeologów prowadzone przez nich badania nie tylko były bardzo dobrym źródłem informacji o kulturach prekolumbijskich, lecz również sposobem na zabezpieczenie i ochronę zabytków oraz pochówków i szczątków ludzkich, które mogłyby ulec zniszczeniu. Indianie natomiast uważali, że przedmioty pozyskiwane w trakcie badań wykopaliskowych powinny trafić do ich prawowitych właścicieli zamiast do muzeów, gdzie tracą swoją funkcję, ponieważ przestają być używane zgodnie z ich przeznaczeniem. Byli również przeciwni prowadzeniu badań nad pochówkami, uważając to za profanację miejsc spoczynku ich przodków.

Różnica w postrzeganiu dziedzictwa kulturowego Indian doprowadzała do konfliktów, często niemających swojego rozstrzygnięcia. Celem obu ze stron sporu była ochrona opisywanego dziedzictwa, jednak drogi, jakie zostały obrane do realizacji tego celu, były zupełnie odmienne. W związku z tym niezbędne stało się znalezienie nici porozumienia, które pozwoliłoby na podjęcie przemyślanych, skonsultowanych rozwiązań akceptowanych zarówno przez badaczy, jak i Indian.

OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W ŚWIELE PRAWA

Pierwsze prawne próby uregulowania kwestii związanych z ochroną dziedzictwa indiańskiego miały miejsce na początku XX w. Pierwsza ustawa, która zapoczątkowała proces zmian, do jakich doszło na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci, to *Antiquities Act* (16 U.S.C. 431–443), czyli Ustawa o zabytkach. Akt ten został uchwalony w 1906 r. Zobowiązywał on rząd federalny Stanów Zjednoczonych do objęcia ochroną zarówno przedmiotów zabytkowych określonych w ustawie jako starożytności, będące przedmiotami pochodzącymi z czasów prekolumbijskich związanych z poszczególnymi grupami Indian, jak również same stanowiska archeologiczne. Ponadto ustawa ta dokładnie określała, kto w oczach prawa może prowadzić badania wykopaliskowe – mając tu na myśli osoby o odpowiednich kwalifikacjach, prowadzące swoje badania w imieniu uniwersytetów, muzeów i innych instytucji naukowych. Co do samych zabytków pozyskiwanych w trakcie prowadzonych badań, ustawa ta przewidywała umieszczenie ich w muzeach lub innych instytucjach przystosowanych do przechowywania tego typu przedmiotów. Na kartach tej ustawy poruszony został również problem niszczenia i okradania stanowisk archeologicznych, nakładała ona bowiem na szabrowników karę aresztu lub grzywnę (lub obie)⁸.

Opisywana powyżej ustawa była pierwszą tego typu, w której podjęto próby prawnej regulacji zagadnień dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego i zarazem archeologicznego Indian Ameryki Północnej. Pomimo że nie poruszała ona

⁸ *Antiquities Act* z 8 czerwca 1906 r. (16 U.S.C. 431–443).

wszystkich aktualnych wówczas problemów, jej znaczenie jest dlatego tak duże, gdyż była pierwszym krokiem, jaki został podjęty w kierunku tak potrzebnej zmiany.

Kolejną ustawą poruszającą kwestię ochrony dziedzictwa indiańskiego było *Historic Sites Act* (16 U.S.C. 461–467) uchwalone w 1935 r. Była to Ustawa o miejscach historycznych, która zobowiązała National Park Service (NPS) do identyfikacji i objęcia ochroną miejsca o ważnym znaczeniu historycznym, w tym stanowisk archeologicznych⁹.

Ustawą, która w znaczny sposób wpłynęła na ochronę miejsc historycznych i zarazem stała się jedną z ważniejszych ustaw tego typu, jest *National Historic Preservation Act* (16 U.S.C. 470–507) – Ustawa o zachowaniu dóbr historii uchwalona w 1966 r. Była ona również podstawą do stworzenia rejestru miejsc historycznych, a mianowicie *National Register of Historic Places*. Ustawa bezspornie definiowała kryteria, jakie powinno spełniać dane miejsce uznawane za historyczne czy stanowisko archeologiczne, aby mogło zostać wpisane do rejestru. Prawdopodobnie była to pierwsza ustawa dająca możliwość podjęcia inicjatywy przez samych Indian, ponieważ otrzymali oni prawo do zgłaszania miejsc historycznych z ich punktu widzenia ważnych, które powinny zostać wpisane do wspomnianego wyżej rejestru¹⁰. Niemniej jednak część osób zajmująca się historią kształtowania się prawa o ochronie dziedzictwa kulturowego Indian zwraca uwagę, że pomimo nadania w pewien sposób społecznościom indiańskim narzędzia do ochrony swojego dziedzictwa w postaci omawianej ustawy nadal było ono w pewnym stopniu ograniczone. Przedstawiciele grup indiańskich, zgłaszający dane miejsce do rejestru, sami musieli zebrać wystarczającą ilość argumentów uzasadniającą wpisanie danego miejsca do rejestru. Dodatkowo o umieszczeniu takiego miejsca w rejestrze decydowała oddelegowana grupa specjalistów archeologów czy antropologów, do których jednak w dalszej mierze Indianie mieli pewien dystans. Niekiedy wskazuje się również, że nie zawsze jako ekspertów oddelegowywano właściwe osoby, których decyzja i ocena danej sytuacji niekoniecznie były obiektywne. Pomimo tego typu wątpliwości należy jednak przyznać, że opisywana powyżej ustawa była pierwszą, która odegrała tak dużą rolę w ochronie miejsc o znaczeniu historycznym i archeologicznym¹¹.

Kolejną ustawą zobowiązującą do ochrony dziedzictwa indiańskiego i zarazem będącą bardzo ważnym narzędziem prawnym pozwalającym na podjęcie odpowiednich działań przez badaczy była Ustawa o polityce środowiskowej – *National Environmental Policy Act* (42 U.S.C. 4321–4370) uchwalona w 1969 r. Ustawa ta w porównaniu do poprzednich w odmienny sposób traktowała stanowiska archeologiczne i wszystko to, co możemy rozumieć pod pojęciem dziedzictwa kultury indiańskiej. Wszystkie te elementy w ustawie były określone jako jedne z elementów

⁹ R. Palonka 2006, s. 94.

¹⁰ *National Historic Preservation Act* z 15 października 1966 r. (16 U.S.C. 470–507).

¹¹ R. Tsosie 1997, s. 64–65.

środowiska podlegające ciągłym przemianom i tak samo jak całe środowisko są zagrożone zniszczeniem. Ustawa ta zmieniła w pewnym stopniu postrzeganie stanowisk archeologicznych i prawnie chroniła je przed zniszczeniem w trakcie prowadzonych prac budowlanych. Zobowiązywała ona bowiem do zgłoszenia odkrycia stanowiska archeologicznego, jeśli taka sytuacja miała miejsce w trakcie prowadzonych prac inwestycyjnych, budowlanych, jak np. budowa budynków mieszkalnych, użyteczności publicznej, dróg itp. W takim wypadku ustawa zobowiązywała do wstrzymania planowanej budowy i przeprowadzenia tzw. ratowniczych badań wykopaliskowych, jak również w określonych sytuacjach przewidywała obecność nadzoru archeologicznego. Odrębnym podpunktem tej ustawy są specyficzne inwestycje budowlane, jak np. tamy. W takim wypadku ustawa ta zobowiązywała do przeprowadzenia badań archeologicznych na terenie, który miał ulec zalaniu, co miało zapobiec zniszczeniu być może nierozpoznanych do tej pory stanowisk archeologicznych mogących znajdować się na owym terenie. Opisywana ustawa w zupełnie inny sposób traktowała stanowiska archeologiczne niż dotychczas. Dawała również wiele nowych możliwości, w szczególności jeśli chodzi o ochronę stanowisk archeologicznych, nie tylko tych dobrze znanych i rozpoznanych np. przez NPS, ale także możliwość ochrony i ratowania stanowisk nieznanymi wcześniej (nieodznaczających się na powierzchni gruntu), które zapewne zostałyby naruszone i zniszczone w trakcie budowy¹².

W latach 1974 i 1979 zostały uchwalone dwie kolejne ustawy – *Archaeological and Historical Preservations Act* (Ustawa o ochronie zabytków archeologicznych i historycznych) oraz *Archaeological Resources Protection Act* (Ustawa o ochronie zabytków archeologicznych) poruszające kwestię ochrony dziedzictwa plemion indiańskich oraz sposobu, w jaki powinny być prowadzone badania wykopaliskowe. Obie ustawy w dokładny sposób określały, kto ma prawo do prowadzenia badań archeologicznych i pokrótce wyjaśniały podstawową terminologię związaną z samymi badaniami, jak również ochroną dziedzictwa¹³.

Wszystkie z opisanych powyżej ustaw poruszały bardzo ważne kwestie i za ich pośrednictwem starano się szukać rozwiązania i dotrzeć do setna problemów. Ustawy te wiele zmieniły w postrzeganiu stanowisk archeologicznych, ugruntowały prawnie wiele działań zarówno samych archeologów, jak i organizacji rządowych zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego w Stanach Zjednoczonych, nadając im niekiedy podstawowe narzędzia prawne. W wielu przypadkach poruszały one również wprost problem grabieży stanowisk archeologicznych i nielegalnego przewozu zabytków, nakładając m.in. na szabrowników liczne kary zarówno finansowe, jak i ograniczenia wolności. Niemniej jednak żadna ze wspomnianych ustaw nie była skonstruowana w taki sposób, by nadać współczesnym społecznościom indiańskim prawo do

¹² *National Environmental Policy Act* z 1 stycznia 1970 r. (42 U.S.C. 4321–4370).

¹³ *Archaeological Resources Protection Act* z 31 września 1979 r. (16 U.S.C. 470 aa–mm).

decydowania o swoim własnym dziedzictwie. Większość ustaw była skonstruowana w taki sposób, że pomimo iż omawiały, kto i w jaki sposób ma prawo do prowadzenia badań na stanowiskach archeologicznych oraz jak chronić dziedzictwo indiańskie, nie poruszały one kwestii uczestnictwa Indian w procesie ochrony i zarządzania ich własnym dziedzictwem. Wyłącznie *National Historic Preservation Act* w pewnym stopniu przekazywał inicjatywę tym społecznościom przez nadanie im prawa do zgłaszania ważnych miejsc historycznych wymagających ochrony z ich perspektywy, które należałoby wpisać do rejestru – *National Register of Historic Places*. Ustawą, która miała duży wpływ na zmianę postrzegania problemu dziedzictwa kulturowego zarówno przez badaczy, jak i Indian przyczyniającą się również do wprowadzenia pewnych zmian w sposobie prowadzenia badań i jak się obecnie może wydawać, będącą impulsem do zmiany relacji pomiędzy obiema wspomnianymi grupami, był *Native American Grave Protection and Repatriation Act* (Ustawa o ochronie i zwrocie grobów tubylczych Amerykanów) (25 U.S.C. 3001–2013) – w skrócie *NAGPRA*. Ustawa ta została uchwalona w 1990 r. W pierwszej kolejności nadawała ona społecznościom indiańskim prawo do ubiegania się o zwrot przedmiotów związanych z ich kulturą, a przede wszystkim zwrot szkieletów ich przodków. W związku z tym wszystkie muzea, uniwersytety i inne placówki naukowe zostały zobowiązane do zwrotu współczesnym Indianom przedmiotów związanych z ich kulturą i przodkami, darów grobowych, przedmiotów ceremonialnych oraz samych szkieletów przodków. Bardzo dokładnie określała, w jaki sposób mają zostać dopilnowane wszelkie powinności i jak powinien przebiegać sam proces repatriacji. W pierwszej kolejności wszystkie wspomniane powyżej placówki zostały zobowiązane do zinventaryzowania swoich zbiorów w okresie pięciu lat od momentu przyjęcia ustawy. Inwentaryzacja ta miała polegać na dokładnej identyfikacji każdego przedmiotu, potwierdzeniu jego przynależności kulturowej i określeniu, która ze współczesnych grup Indian może być uznana za spadkobierców konkretnych przedmiotów. Ustawa ta również dokładnie opisywała kryteria, jakie miały być podstawą do określenia przynależności poszczególnych zabytków, jak m.in.: przynależność geograficzna, dowody archeologiczne czy tradycja ustna współczesnych plemion indiańskich. Dokładnie określone zostało również postępowanie z tymi zabytkami, dla których określenie przynależności kulturowej nie jest jednoznaczne lub jest utrudnione¹⁴. Po dokonaniu zwrotu wymienionych przedmiotów, a w szczególności szczątków przodków współczesnych Indian, ci przeprowadzali najczęściej ponowny pochówek, któremu towarzyszyły odpowiednie modlitwy i obrzędy.

NAGPRA poruszała nie tylko kwestie związane ze zwrotem przedmiotów niegdyś należących do prekolumbijskich społeczności Ameryki Północnej, ale również problematykę nielegalnego przewozu zabytków i ich sprzedaży, nakładając na sprawców karę grzywny lub aresztu. Dodatkowo ustawa ta omawia kwestię sposobu

¹⁴ *Native American Grave Protection and Repatriation Act* z 1990 r. (25 U.S.C. 3001–3013).

prowadzenia badań wykopaliskowych, w szczególności jeśli chodzi o badania nad pochówkami indiańskimi. *NAGPRA* reguluje również zasady postępowania w przypadkach, gdy w trakcie badań na stanowiskach archeologicznych przypadkowo odnaleziony zostanie pochówek. W takiej sytuacji kierownik badań zobowiązany jest do przerwania prac i zgłoszenia tego odpowiednim władzom oraz do przeprowadzenia konsultacji ze starszyzną plemienną z plemienia, do którego należały niegdyś dane tereny. Rada starszych ma prawo zabronić dalszej eksploracji pochówku. Zdarzają się jednak sytuacje wyjątkowe, gdy to pochówki indiańskie zostają odkryte na terenie, gdzie mogą ulec nieodwracalnemu zniszczeniu, w takich wypadkach rada starszych często zgadza się na eksplorację pochówków, po czym szczątki przodków zostają przekazane przedstawicielom danej społeczności indiańskiej, która następnie dokonuje ich ponownego pochówku w bezpiecznym miejscu¹⁵.

Uchwalenie *NAGPRA* wpłynęło na zapoczątkowanie zmian w zarządzaniu i postrzeganiu dziedzictwa kulturowego Indian oraz miało swój udział w rozpoczęciu współpracy między współczesnymi Indianami i badaczami. Uważa się, że ustawa ta odróżnia się od wszystkich wcześniejszych tym, że nawiązuje do ustawy o prawach człowieka oraz dodatkowo jako pierwsza uwzględnia prawo Indian do ich własnego dziedzictwa i daje im możliwość bezpośredniego decydowania o przyszłości tego dziedzictwa. W pewnym stopniu dopuszcza do głosu współczesne społeczeństwa indiańskie, nie zwraca się wyłącznie do kręgów badaczy czy archeologów stojących na straży dobra kulturowego, ale upoważnia Indian do realnych działań i samodzielnego podejmowania decyzji w kwestii dóbr należących niegdyś do ich przodków. Pomimo że bez wątpienia uchwalenie tej ustawy nadało nowy kierunek w relacjach między Indianami i badaczami, będąc symbolicznym pomostem pomiędzy tymi dwoma światami, nie można zapominać również o znaczeniu wszystkich wcześniejszych ustaw o ochronie dziedzictwa kulturowego Indian. Należy bowiem pamiętać, że bez względu na braki zauważalne w każdej z nich, dały one początek pewnym przemianom, jakie zaszły na przestrzeni lat, przyczyniły się do zmiany poglądu w kwestiach poszanowania dla dziedzictwa kulturowego i archeologicznego Indian, aż w końcu doprowadziły do stworzenia ustawy *NAGPRA*, która stała się podłożem do rozwoju współpracy członków społeczeństw indiańskich z archeologami.

REALNE ROZWIĄZANIA PODJĘTE NA PODSTAWIE WPROWADZONYCH USTAW

Ustawy o ochronie dziedzictwa kulturowego Indian Ameryki Północnej prezentują jedynie prawny aspekt i są dobrym przykładem rozwoju prawa na przestrzeni lat. Należy jednak zadać sobie pytanie o realne działania i rozwiązania, jakie zostały

¹⁵ Ibidem.

podjęte i co miały na celu. Najważniejszym, a zarazem najdelikatniejszym tematem, jaki został podjęty, było zapoczątkowanie współpracy pomiędzy archeologami i Indianami. Głównym celem działań obu grup była ochrona i pielęgnacja dziedzictwa kulturowego pochodzącego z okresu prekolumbijskiego, jednak obie z nich dążyły do tego na swój nieraz bardzo odmienny sposób.

Archeolodzy przy pomocy znanych im metod dążyli do eksploracji, przebadania, a następnie zabezpieczenia odkrytych zabytków, umieszczając je najczęściej w gablotach muzealnych lub magazynach. Indianie natomiast często postrzegali badaczy negatywnie, nie widzieli sensu w odkopywaniu i wydobywaniu przedmiotów wykonanych niegdyś przez ich przodków. Uważali, że przedmioty te, trafiając na wystawy muzealne, tracą swoją pierwotną funkcję i przeznaczenie. Ich zdaniem powinny zostać oddane prawowitym właścicielom, by przedmioty te mogły wrócić do życia, przywracając im ich pierwotną funkcję – szczególnie dotyczy to przedmiotów o charakterze ceremonialnym. Najbardziej drażliwym tematem natomiast były badania prowadzone nad pochówkami i szkieletami społeczności prekolumbijskich. Współcześni Indianie nie godzili się (również obecnie) na eksplorację pochówków swoich przodków, jako miejsca *sacrum*, ważnego dla nich ze względu na szacunek, jakim darzą swoich przodków. Często postrzegali archeologów jako tych, którzy bez ich zgody rozkopywali pochówki indiańskie – desakralizując je i przywłaszczając sobie dary grobowe.

Wraz z wprowadzeniem ustawy NAGPRA postrzeganie zarówno przez Indian, jak i archeologów wielu spornych kwestii prędzej czy później musiało się zmienić. Obie ze wspomnianych grup znalazły się w nowym położeniu. Indianie otrzymali więcej uprawnień dających im możliwość decydowania o własnym dziedzictwie kulturowym, natomiast archeolodzy zostali zobowiązani do podjęcia rozmowy i znalezienia porozumienia z członkami społeczeństw indiańskich. Aby to mogło nastąpić, nauka i wyniki badań z takich dziedzin, jak archeologia, antropologia czy etnologia, musiały zostać zaprezentowane drugiej stronie sporu, a badacze zmienić nieco swoje podejście i pokazać skomplikowany świat nauki samym zainteresowanym.

Kształtowanie się obustronnego zaufania nie zakończyło się z dnia na dzień, jest to ciągły proces, o którego wyjątkowości świadczy delikatność i kruchość tych relacji. Musiało upłynąć dużo czasu, by zarówno Indianie, jak i archeolodzy przynajmniej częściowo zrozumieli intencje tzw. „drugiej strony” sporu oraz to, że pomimo iż obrane przez nich drogi do realizacji celu są odmienne, nie koniecznie oznacza to, że są one złe.

To między innymi uchwalenie ostatniej ze wspomnianych ustaw, ale nie tylko, przyczyniło się do zmiany sposobu myślenia, co zaowocowało powstaniem licznych programów edukacyjnych tworzonych zarówno dla dzieci w szkołach, jak również członków społeczności indiańskich. Programy edukacyjne dla tzw. „białych” Amerykanów tłumaczą, dlaczego i w jaki sposób należy chronić dziedzictwo kulturowe Indian, natomiast programy adresowane do społeczności indiańskich wyjaśniają,

na czym polega praca archeologa i celowość jego działania. Dzięki tego typu inicjatywom edukacyjnym coraz częściej sami Indianie zostają archeologami.

Ciekawym i dobrym przykładem ukazującym, jak może wyglądać współpraca archeologów z Indianami, jest jeden z wiodących ośrodków archeologicznych na terenie Południowego Zachodu, a mianowicie Crow Canyon Archaeological Center. W 1995 r. przy ośrodku tym została powołana tzw. Native American Advisory Group – określana mianem rady doradczej rdzennych Amerykanów. Jest to rada działająca bezpośrednio przy Crow Canyon jako ciało doradcze oraz konsultanci w sprawach uaktualnienia programów edukacyjnych, prowadzenia warsztatów, wydawania publikacji, jak również prowadzenia badań archeologicznych. Do opisywanej rady należą przedstawiciele kilku plemion indiańskich z terenu całego Południowego Zachodu USA¹⁶.

WNIOSKI

Śledząc historię rozwoju prawa o ochronie i zarządzaniu dziedzictwem kulturowym Indian Ameryki Północnej, widać, jak długą drogę należało przebyć, by dojść do kompromisu w wielu kwestiach i wypracować pewne wspólne zasady postępowania. Wiele lat musiało upłynąć od uchwalenia pierwszej z ustaw, by badacze i Indianie zmienili nieco swoją perspektywę i zapoczątkowali wzajemną współpracę. Droga do rozpoczęcia wspólnego dialogu była długa, kręta i często niełatwa. Udało się jednak dojść do pewnego porozumienia, które wymagało od obu grup sporego wysiłku, ucząc je wzajemnego szacunku oraz umiejętności słuchania swojego rozmówcy, a nie tylko głośnego dowodzenia swoich racji. Do wspólnego rozwiązywania problemów potrzebna jest wspólna konwersacja, a nie wyłącznie monolog.

Opisywane ustawy prawne dużo wniosły do tematyki ochrony dziedzictwa, dały prawne podstawy w jasny sposób określające, jak postępować z dziedzictwem kulturowym, jak powinny wyglądać badania nad relikami przeszłości kultur indiańskich, kto ma do nich prawo oraz przede wszystkim jakie działania są sprzeczne z prawem i szkodliwe dla ochrony zabytków, nakładając na osoby podejmujące konkretne działania karę grzywny czy ograniczenia wolności. Przepisy prawne to jednak nie wszystko. Potrzebna była również chęć obu stron konfliktu do znalezienia kompromisu i wypracowania wspólnych metod postępowania w kwestiach spornych. Wzrastające obopólne zaufanie i wypracowanie pewnych kompromisów nie jest jednak końcem drogi, jakim jest współpraca archeologów z Indianami. Są to ciągle żywe i rozwijające się relacje, nieraz bardzo kruche i wymagające pielęgnacji i dbania o nie. Relacje te wymagają nieustającego dialogu pozwalającego na omawianie na bieżąco pojawiających wątpliwości, problemów i nowych pomysłów.

¹⁶ R. Palonka 2009, s. 119–124.

Współcześnie znane są nowe zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego Indian, z którymi starają się wspólnie uporać zarówno Indianie, jak i badacze, dotyczące handlu zabytkami na czarnym rynku oraz ich nielegalnego przewozu. Kwestią problematyczną stają się również niekiedy prywatne kolekcje przedmiotów związanych z kulturami indiańskimi. Dochodzi bowiem do licznych aukcji takich kolekcji, w czasie których sprzedawane są różnego rodzaju zabytki indiańskie, w tym przedmioty o znaczeniu ceremonialnym, jak np. maski czy przedstawienia duchów Katechina, odgrywające dla Indian ważną rolę w sferze *sacrum* (przykładem takich aukcji mogą być m.in. te organizowane w Paryżu)¹⁷. Nie pomagają liczne protesty i apelacje społeczeństw indiańskich, ponieważ kolekcje prywatne są wyjęte spod obowiązującego prawa, nie dotyczą ich żadne regulacje prawne. To samo dotyczy terenów prywatnych w Stanach Zjednoczonych, nawet w przypadkach, gdy znajdują się tam stanowiska archeologiczne.

Jak widać, wraz z zażegnaniem wcześniejszych problemów i konfliktów rozwijających się przez lata na ich miejsce pojawiają się nowe, które tym bardziej wymagają i skłaniają badaczy oraz Indian do połączenia swoich sił w walce o godne traktowanie, ochronę oraz przemyślane zarządzanie dziedzictwem kulturowym Indian Ameryki Północnej.

BIBLIOGRAFIA

- Benedict R., *Wzory kultury*, Warszawa 2011.
- Downer A.S., *Archaeologist – Native American Relations* [w:] *Native Americas and Archaeologists. Stepping Stones to Common Ground*, red. N. Swidler, K. Dongoske, R. Anyon, A.S. Downer, Walnut Creek – Londyn – New Delhi 1997, s. 23–34.
- Dunmire W.W., Tierney G.D., *Wild Plants of The Pueblo Province*, Santa Fe 1995.
- Nabokov P., Easton R., *Native American Architecture*, New York 1989.
- Palonka R., *Defensive Architecture and The Depopulation of The Mesa Verde Region, Utah – Colorado in The Thirteenth Century A.D.*, Kraków 2011.
- Palonka R., *Kultura Pueblo – rekonstrukcja przeszłości dzięki współpracy archeologów z rdzennymi Amerykanami* [w:] *Materiały z I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Rdzenna Ludność Stanów Zjednoczonych – tradycyjne życie i rezerwatowa rzeczywistość”*, red. M. Górka, Kraków–Wielichowo 2006, s. 79–97.
- Palonka R., *Kultura Indian Pueblo w regionie Mesa Verde. Możliwość rekonstrukcji przeszłości w oparciu o współpracę archeologów z rdzennymi Amerykanami* [w:] *Indianie Kalinago. Referaty Seminariów Antropologicznych 2001–2008*, red. A. Wala, K. Baliszewska, Atlantic City – Wielichowo 2009, s. 105–124.
- Plog S., *Ancient Peoples of The American Southwest*, Londyn 1997.
- Tsosie R., *Indigenous Rights and Archaeology* [w:] *Native Americas and Archaeologists. Stepping Stones to Common Ground*, red. N. Swidler, K. Dongoske, R. Anyon, A.S. Downer, Walnut Creek – Londyn – New Delhi 1997, s. 64–76.

¹⁷ Agencji Informacyjnej Reutersa.

Źródła internetowe

Agencja Informacyjna Reutera, <http://www.reuters.com/article/2015/06/11/us-france-auction-masks-idUSKBN0OR1DG20150611>, dostęp: 11.10.2016.

Antiquities Act (16 U.S.C. 431–433), http://www.nps.gov/history/local-law/FHPL_AntiAct.pdf, dostęp: 11.10.2016.

Archaeological Resources Protection Act (16 U.S.C. 470 aa – mm), http://www.nps.gov/history/local-law/FHPL_ArchRsrcsProt.pdf, dostęp: 11.10.2016.

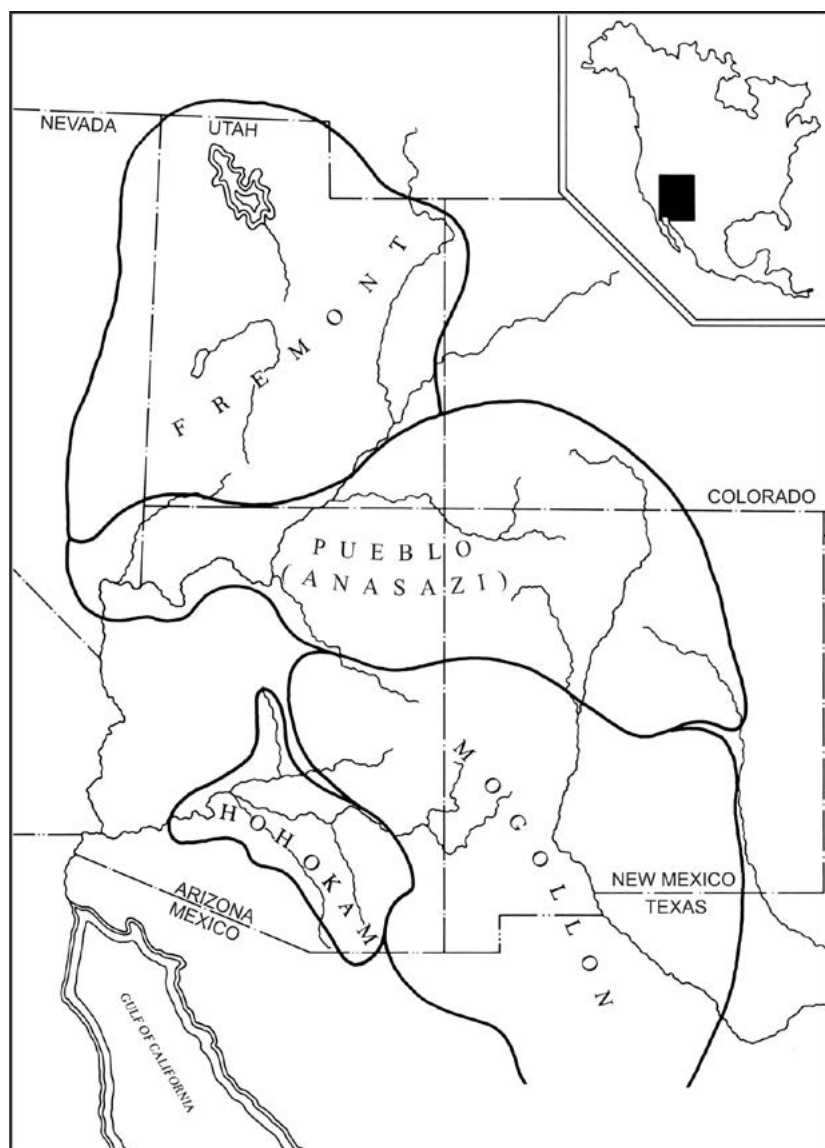
Crow Canyon Archaeological Center, https://www.crowcanyon.org/EducationProducts/peoples_mesa_verde/intro.asp, dostęp: 11.10.2016.

National Historic Preservation Act (16 U.S.C. 470–507), http://www.nps.gov/history/local-law/FHPL_HistPrsrt.pdf, dostęp: 11.10.2016.

National Environmental Policy Act (42 U.S.C. 4321–4370), https://ceq.doe.gov/laws_and_executive_orders/the_nepa_statute.html, dostęp: 11.10.2016.

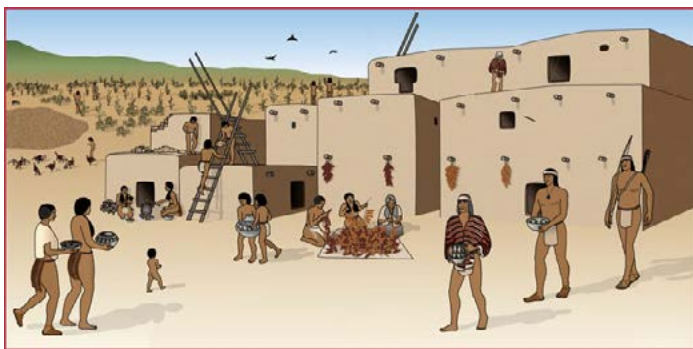
Native American Grave Protection and Repatriation Act (25 U.S.C. 3001–3013), http://www.nps.gov/history/local-law/FHPL_NAGPRA.pdf, dostęp: 11.10. 2016.

Anna Słupianek, Współczesne problemy w zarządzaniu i ochronie dziedzictwa kulturowego Indian Ameryki Północnej na przykładzie Południowego Zachodu Stanów Zjednoczonych

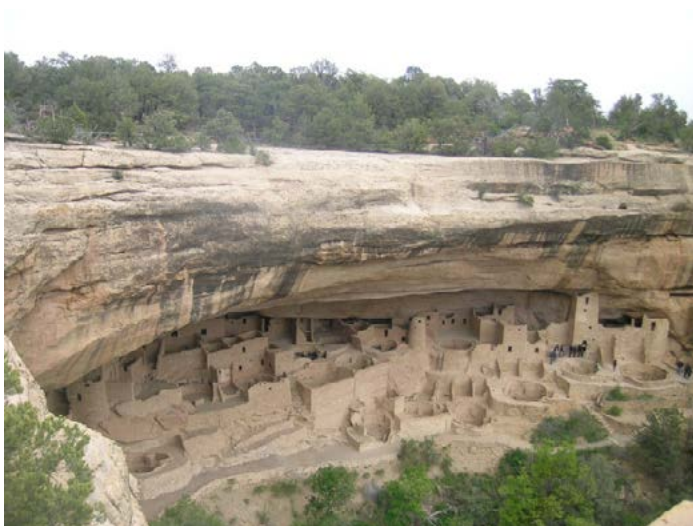
Ryc. 1. Mapa kulturowa Południowego Zachodu Ameryki Północnej w czasach pre-kolumbijskich

Źródło: R. Palonka 2011, s. 20.

Ryc. 2. Rekonstrukcja obrazująca wygląd osad z okresu Pueblo II

Źródło: https://www.crowcanyon.org/EducationProducts/peoples_mesa_verde/intro.asp, dostęp: 11.10.2016.

Fot. 1. Widok na Cliff Palace

Źródło: archiwum autorki.